

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

3

XVIII

O tempe teutonicor̄ rex ē magn̄ exeritū ob sedic castum poson uolens muniam pet̄ uidicat̄ et hungariam suo domino ob iugare. Errunt autem multas machinas bellicas ad pugnādū castum. I p̄ octo ebdomadas ob sitendo nichil pfecit. Venerat cī predictus rex nauigio ad obserendum castrum poson. Tunc hungari qui in castro erāt nataorie prudentissimū iuērūt hominem nomine zothmūd. quem noctis insilencio ad nauem insilencio ad nauem impatoris miserunt. qui sub aqua ueniens omnes naues pforauit. que subito aqua plene fūt̄ sī. q̄ potēcia teutonicor̄ constituta ē. q̄ sic effemmat̄ eneruati p̄ iurib⁹ truerū sunt ad propria.

VYDAVATEĽSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1970

O B S A H

STUDIE

Soňa Kováčevičová, Ikonografia ako prameň štúdia ľudovej kultúry na Slovensku	393
Soňa Burlasová, Svadobné a krstinové piesne vo Veľkej Lesnej a Haligovciach	453

MATERIÁLY ARCHÍV

Emília Horváthová, O liečebných praktikách a poverách v Slovenskom Komlósi	488
Mirko J. Barjaktarovič, Slovenská obec Jánošik v Banáte (Juhoslávia)	497

ROZHEADY

Pavol Stano, Ľudová umelecká výroba na Slovensku. (Vývoj záujmu, výskyt, súčasný stav.) 2. časť	503
Ján Podolák, Výskum alpského pastierstva v Slovinsku	551
Viera Gašparíková, Medzinárodný kongres bádateľov o ľudovej próze	552
Ján Podolák, Folklórny festival v Záhrebe	553
Jarmila Pátková, Výstava slovenských kútnic	553

RECENZIE REFERÁTY

Ema Kahonová, Ľudové vinohradnícke stavby a lisy (Václav Frolec)	555
Božena Bartoňová, Ľudový odev z Madunic v zbierkach Vlastivedného múzea v Hlohovci (Orga Danglová)	556
Musikethnologische Jahressbibliographie, I., 1966, II., 1967. (Soňa Burlasová)	557
Leopold Kretzenbacher, Kynokephale Dämonen südosteuropäischer Volksdichtung (Milan Leščák)	558
Robert Wildhaber, Internationale volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1965 und 1966 (Milada Kubová)	558
Ján Gasper, K dejinám technológie sklárskej výroby na Slovensku do konca 17. storočia (Marián J. Temes)	559
Juraj Žudel, Rudolf Krajčovič, Štefan Ruđohradský, Slovenská historická pieseň o bitke pri Trnave v roku 1704 (Ján Komorovský)	560
Vlastimila Tóthová, Oknári a sklenári v severnej oblasti hornéj Nitry (mjt)	560
Prehľady národopisných periodík	561

BIBLIOGRAFIA

Milada Kubová, Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za rok 1968	563
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Соня Kováčевичова, Иконография, как источник изучения национальной культуры в Словакии	393
Соня Burlasova, Свадебные песни и песни при крещении в Велкой Лесней и Галиговцах	453

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Змилия Хорватова, О лечебной практике и поверьях в Словацком Комлоши	488
Мирко Е. Баръяктарович, Словацкое село Яношик в Банате (Югославия)	497

ОБЗОРЫ

Павол Стано, Народная художественная промышленность в Словакии. (Развитие интересов, местонахождение, настоящее положение), 2-я часть	503
Ян Подолак, Исследование альпийского пастушества в Словении	551
Вера Гашпарикова, Международный конгресс исследователей по народной прозе	552
Ян Подолак, Фольклорный фестиваль в Загребе	553
Ярмила Паткова, Выставка словацких домотканых холстин с богатой национальной вышивкой	553

Na 1. strane obálky: Hrad Bratislava na miniatúre M. Meggyesa v *Obrazovej kronike (Chronicon pictum)*, okolo r. 1370. Farebná reprodukcia B. Schneibera.

À la première page de la couverture: Château de Bratislava sur la miniature du M. Meggyes en *Chronique illustrée (Chronicon pictum)* environ 1370.

MATERIÁLY – ARCHÍV

O LIEČEBNÝCH PRAKTIKÁCH A POVERÁCH V SLOVENSKOM KOMLÓŠI

EMÍLIA HORVÁTHOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Slovenské roľnícke obce v Maďarsku charakterizuje čistota a upravenosť celého intravilánu ako aj jednotlivých dvorov, hospodárskych priestorov a obydlí.¹ Rovnako údržba odevu je naobrej úrovni. Pokiaľ ide o osobnú hygienu, podobne ako na našich dedinách aj v Slovenskom Komlóši sa v priebehu týždňa bežne umývali iba ruky a tvár, kym dôkladnejšie umývanie, holenie, prípadne zmytie vlasov ostalo na sobotňajšie popoludnie alebo nedeľné ráno. Časť obyvateľstva, a to nielen deti a mládež, ale aj starší ľudia využívali možnosť kúpania v miestnom termálnom pramene. Na frekvenciu jednotlivých druhov ochorení možno nepriamo usudzovať aj podľa rozličnej početnosti jednotlivých liečebných praktík, i keď je to iba veľmi bližným ukazovateľom. V každom prípade však medzi príčinami, ktoré podmieňovali potrebu liečivých zásahov, nedostatok hygieňy nebol na poprednom mieste.

Namáhavá fyzická práca bola príčinou nielen rozličných úrazov, ale aj častých prípadov presilenia šliach, svalstva a vôbec tzv. pretiahnutia. Relatívne hojný bol výskyt chorôb tráviaceho ústrojenstva, ktorý možno

dať do súvislosti so stravou, obsahujúcou neraz nadmerné množstvá kalórií.²

Tradičné spôsoby liečenia pri menších úrazoch a ľahších ochoreniach poznal prakticky každý dospelý, ženy vcelku lepšie ako muži. Najlepšie sa v nich vyznala gazdiná, *domášna matka*, ktorá pomáhala neveste či dcére pri pôrode, starala sa o vnúčatá,³ opatruvala ich, keď ochoreli a v takýchto situáciach pomáhala i dospelým. Ak praktiky, ktoré poznala z tradície vlastnej rodiny, zlyhalo, radila sa s inými skúsenými ženami a doplnovala tak rodinný receptár. V pamäti ostávali predovšetkým liečebné postupy, ktoré sa v tom-ktorom prípade použili ako posledné, a ktorým sa preto pripisovalo uzdravenie. Niektorí potom takýto prostriedok odporúčajú ako vyskúšaný a ostatné zavrhujú, iní sú zase toho názoru, že treba vyskúšať viaceré a tak zistíť, ktorý z nich pacientovi osozi.

Podstatou mnohých tradičných spôsobov liečenia boli rastliny, a to aj také, ktoré sa na okolí Slovenského Komlóša nevykytovali. Na trhoch v Čabianskej stolici ich predávali zelinářky, ktoré dochádzali z Horniakov. Tažko zistíť, nakoľko sa znalosti liečivých

¹ Stručný prehľad osídlenia, ako aj charakteristiku obce som spracovala v úvodnej časti štúdie *Zvyky pri narodení dieťaťa v Slovenskom Komlóši v Maďarsku*, ktorú som v marci 1967 odovzdala redakcii zborníka *Ethnographia slavica*.

² V predchádzajúcich desaťročiach v mnohých gazdovstvách každoročne medzi Luciou a Vianocami zakáľali 12–18, menší gazdovia po 5–6 vykámených bravov pre domácu potrebu, t. j. pre seba a čeľad. Bravčové mäso, či už čerstvé, údené, slanina alebo klobása s množstvom štipľavej papriky a korenia konzumovali sa temer denne. Vo veľkých množstvách pridávali bravčovú mast i do cestovín a zákuskov.

³ Treba však poznámať, že v majetnejších rodinách bolo najčastejšie jedno dieťa, zriedkavejšie dve. Až v dnešnej strednej generácii sa stretávame s troma, prípadne i s viačerými deťmi.

bylin tradovali zo starej vlasti a nakoľko významnú úlohu mali v tomto smere zelinárky, ktoré ponúkali rastlinky aj s vysvetlením, na čo ich možno používať a ako ich treba prípraviť. Istý vplyv mal aj Čabiansky kalendár, ktorý do druhej svetovej vojny mávali v každom dome a ktorý popri rozličných iných radách pravidelne prinášal aj pokyny pre liečenie ľahších ochorení a drobných úrazov. Púštanie krvi pomocou pijavíc alebo seknutím žily a fahanie Zubov profesionálne robili potulní felčiaři a barbieri.

Aj v samej obci bolo viacero osôb, ktoré sa venovali jednotlivým liečebným úkonom. Niektoré komlóšske ženy sa profesionálne venovali masáži, ktorá sa praktizovala v prípade vyvrtnutia, pretiahnutia šľachy, úsadu ap. *Mastiarka* najprv navlhčila postihnuté miesto octovou vodou, potom ho namydlila a tak masírovala. *Mastiarky* naprávali vyvrtnuté údy, pomáhali pri úrazoch, prv tiež prikľadali pijavice. Naprávanie zlomenín vyžadovalo popri zručnosti i značnú fyzickú silu, preto sa mu venovali muži.

Zariekaním sa zaoberali väčinou ženy, zriedkavejšie aj muži. Zariekacie formule sa tradovali v určitých rodinách a odriekali ich len šeptom, pretože prezradenie textu mohlo oslabiť alebo aj zničiť ako liečivý účinok. Prítom obvykle jedna osoba ovládala jedinú formulu, ktorou liečila jeden, prípadne viac druhov neduhov, takže podľa charakteru ochorenia volili aj osobu, od ktorej očakávali pomoc.

Liečeniu úrazov a chorôb domácich zvierat sa venoval ten, kto ich opatrol, t. j. ženy liečili hydinu a ošipané; kravy v takom prípade, ak mali „porobené“. Inak rožný statok a kone liečili muži. Ku koňom prizývali nezriedka aj Cigánov.

Vzhľadom na pomerne vysokú hospodársku úroveň a celkovú materiálnu kultúru na prvý pohľad prekvapí relativne silné zastúpenie magiekej zložky v miestnom ľudovom liečení. Táto skutočnosť je podmienená viacerými faktormi. Predovšetkým v porovnaní s hmot-

nou kultúrou majú prejavy duchovnej kultúry podstatne dlhšiu životnosť a nielen po formálnej, ale aj po funkčnej stránke pretrvávajú podstatne dlhšie časové etapy. Ďalším činiteľom bola určitá etnicko-kultúrna izolácia, ktorá posilňovala tradíciu ako významný komponent pre maximálnu sebestačnosť. Konečne táto zložka je v spomínamej lokalite aj v súčasnosti čiastočne aktívna, predovšetkým pri staršej generácii. Vzhľadom na dnešnú intenzitu akulturačno-asimilačného procesu nemožno pochybovať o tom, že s jej odchodom v postate zaniknú aj znalosti tradičných liečebných praktík.

Liečenie ľudu

Pri bolestiach hlavy nakrásali surové zemiaky na plátky a priložili na čelo. Za účinnejší prostriedok považovali chren použitý podobným spôsobom. Bežne známe bolo natieranie temena octom. Kto nemohol spávať, dostal odvar z makovíc, deti slabší, obvykle tri makovice na pol litra vody, dospelejší silnejší. Na zapálenie modzgov prikladali pijavice. Proti vypadávaniu vlasov zmývali hlavu v odvare orechových listov. Keď niekto dostal vši, povytierali mu vlasy petrolejom.

Malým defom sa niekedy robili na hlave tzv. *hampore*, suché chrasty, ktoré siahali až na čelo.⁴ Natreli ich silnejšou vrstvou masti a uviazali diefafu čepiec, aby sa chrasty odparili. Na druhý deň hlavu vyutierali otrubami a vyčesali hustým hrebeňom. Hrubé chrasty tzv. *vrženia*,⁵ liečili takto: pri západe slnka troma grajciarmi, každým po tri razy diefafu chrasty obkrúžlili. Potom grajciare hodili do cudzej studne alebo zaniesli na križne cesty. Grajciare bolo treba odniesť mlčky a práve tak sa aj vrátiť. Chrasty mali prejsť na toho, kto grajciare zodvihol, alebo sa ako prvý napil zo studne, do ktorej ich hodili.

Mokvavé slatkie chrasti na tvári, najmä na brade natierali sladkou smotanou alebo mas-

⁴ Podľa mienky tunajších obyvateľov tieto chrasty mali deti „jen pri takých darobných ženach, čo si ňevedeli deti riadiť“.

⁵ Vrženia malo mať diefa, ktorého matka v čase tehotenstva rada jedávala kyslé. Preto gravidné ženy aj vystríhali: „Nejec kyslô, buďe ti diefa vrženistô“.

lom, ktoré neprišlo do styku s vodou. Starší spôsob liečenia bol založený na princípe kontagióznej magie. Keď pri pečení chleba kôrka popraskala a urobil sa puk odlomili ho ešte teplý a popritiskali na chrasty. Ak malo chrasty dievča, hodili potom chlieb sučke, ak chlapec, psovi. Je zaujímavé, že aj vyšušenú alebo popukanú tvár odporúčali natrieť psou mastou. Na chrasty radili aj masť, v ktorej sa na fašiangy vyprážali *herouki*.⁶

Na zapálené oči prikladali kyslé mlieko alebo ich umývali vo vode z rozpusteného marcového snehu, ktorú si pre tento cieľ zvlášť odkladali.⁷ Jačmeň na oku okrúžili zrnkom jačmeňa. Potom žena, ktorá to robila, tri razy obišla okolo studne, nakoniec sa k nej obrátila chrbotom a ponad hlavu prehodila zrnko do vody. Alebo troma zrnkami jačmeňa jačmeň na oku popichali a mlčky zaniesli do cudzej studne. Tiež pri stretnutí človeka postihnutého jačmeňom bolo sa treba opýtať, čo to má. Na odpoveď, že jačmeň, mal mu človek, ktorý ho stretol, odpovedať: „Ližieš!“ Teda lužieš, klameš. Otázku a odpoveď bolo treba tri razy opakovať.

Do ucha, keď štichalo, striekali materinské mlieko, alebo šťavu z lístkov kämennej ruže. Prikladali tiež teplú soľ alebo sparené otruby, podobne ako na opuchliny od boľavých zubov. Na zuby prikladali soľ, salycil, tymian, alkohol, vyplachovali ústa harmančekom, alebo zub dali vytrhnúť.

Cloveku, ktorý chcel niečo povedať, potom to však zamlčal, vyhodi sa na jazyku pupeňec. Pupenec sa stratil rýchlejšie, ak si dotyčný vyplachoval ústnu dutinu slanou vodou alebo odvarom harmančeka. Kútiky v ústach natierali ušným mazom, dobytčou soľou alebo *vipílili šatou*. Rubášom vyutierali ústa i defom, ktoré dostali slintavku, *ziabre*. Pri záškrte vytierali hrdlo handričkou obkrútenou okolo rúčky varechy.⁸

⁶ Porovnaj *Eudové zvyky a povery v B. Čabe*, Slovenské pohľady, 22, 1902, 389.

⁷ Podľa miestnych predstáv „marciusová voda sňahová sa ňigdá nезosmradne“.

⁸ Robili tak vraj len vtedy, keď privolaný lekár vyhlásil stav pacienta za beznádejný.

⁹ Par, parovec používajú pri pečení chleba. Jeho príprava je takáto: V štyroch-piatich litroch vody sa uvari cibuľa, jačmeň a ovos. Na druhý deň sa to vymiesi s kusom cesta, odloženého od posledného pečenia chleba. Potom zmes asi v 5 cm vrstve rozotrú na dosku a nechajú vysušiť. Pred pečením chleba sa kus paru namočí asi na 5 hodín do vlažnej vody, precedí a až do takto získanej tekutiny sa dá droždie a pripravi kvások.

Prevažne racionálny charakter malo liečenie chorob dýchacích ciest. Proti kašľu a vôbec prechladnutiu pili lipový čaj, alebo odvar bobkového listu, sladkého korienčeka a cibule, tiež odvar harmančeka, jahodových listov, prípadne volského chvosta. Za účinný prostriedok považovali aj vino prevarené s medom, tiež upálený cukor zaliaty pálenkou. Pri zastavenej nádche nechali chorého vdychovať výpary horúcej slanej vody Čiermy, somárací kašeľ liečili oslím mliekom.

Pri zápale plúc dávali postihnutému piť mlieko prevarené s vínom v pomere 1 : 1. Na posilnenie plúc pili odvar krížnej zeliny a repu, tiež par rozmočený vo vode.⁹ Chorému na suchoty odporúčali jesť starú, ožltnutú slaninu, psiu masť, kozie mlieko, odvar krížnej zeliny, ba i vlastný teplý moč. Radili tiež kúpele v odvare materinej dúšky, volského chvosta a bazového kvetu.

Chorému na srdce prikladali studené obklady. Toto robili aj vtedy, ak sa niečoho veľmi zlakol. Ak sa však bál mŕtvych, mal ísť k takému zomrelému, s ktorým má spoločné krstné meno, preložiť ruky na kríž a ukazovákom, pokäzovacím palcom, stisnúť mŕtveemu palec na nohe alebo zomrelého pohľadka.

Pomerne početné boli praktiky na liečenie žalúdka. Zvracanie sa vyvolávalo pitím teplej slanej vody, paliny alebo sódy bikarbony, tiež horkej soli. Pri častejších bolestiach žalúdok masírovali, prikladali obklady, dávali piť rôzne odvary, najmä zo slatkého korenčoka, lipového kvetu, harmančeka, bazového kvetu, rojovníka, ktorý odporúčali aj čerstvý rozružovať. Chlapom dávali 0,5 dl pálenky so štipkou rozmrveného ďumbiera alebo čierneho korenia. Staré ženy vraj bolieval žalúdok, keď mali mádro. Do mliečnika položili konopnú kúdeľ, zapálili a mliečnik si položili na žalúdok.

Proti hnačke pili rum, v ktorom rozpustili vesa cukru, ako aj čiernu kávu s rumom alebo čaj z agátových listov, černičia, alebo trochu prášku z usušených a rozmrvených divých gaštanov. Proti zápche dávali ricinový olej, surové mlieko, tiež horkú soľ s vodou. Zlatú žilu liečili sedacím kúpeľom v teplej slanej vode, po ktorom zlatú žilu zasypali makom.

Ak dieťa klalo v boku, prikladali mu tabakový alebo lopúchový list. Pri reume vykúrili pec a keď sa vychladla natoľko, že postihnutý mohol jej temperatúru vydržať, sadol si do nej. Chorému tiež pripravovali ako kúpeľ slanú horúcu vodu alebo odvar paliny, prípadne si na boľavé miesto prikladal chren a žihľavu. Keď mal niekto úsad, zaťali do prahu sekuru a niektoré z malých detí cez ňu prekotúľalo mažiar. Koho boleli *ladvia*, *obličke*, masirovali mu križe buď rukou, buď dobre teplou žehličkou cez pokrovec. Keď mal *rezanie* ako močopudný prostriedok prikladali na spodnú časť brucha teplú uvarenú petrželenovú vňať.

Žltáčku, *ožľkel*, zaháňali jednoznačne magickými spôsobmi. Malému dieťaťu musela krstná matka kúpiť dva metre stuhy, roztŕhnúť na tri časti a uviazať na hrdlo, na ľavú nohu a pravú ruku dieťaťa. Z mrkvky vybrali dreň, naliali dnu vodu a do nej vložili dukát. Po troch dňoch dávali vodu dieťaťu užívať. Počas choroby miesto odobrannej vody vždy doliali čerstvú. Dospeli takúto mrkvu aj jedli, alebo prevrátili šaflík hore dnom a naň naliali vodu. Jedine túto smeli piť počas choroby.

Pri osýpkach, *sipania*, držali chorého v teple a aj umelo zvyšovali jeho telesnú teplotu. Za tým účelom dávali menším deťom sladkou pálenkou poliaty chlieb, starším aj po troche samej pálenky. Tak isto liečili aj ovčie kiahne, *drobnice*. Pri šarlachu upražili na suchej panvici lokšu, rozmrvili na čím najjemnejšie a tým červené škvreny zasýpali, aby sa *nezranaveli*. Pri cholere, *kolere*, užívali predovšetkým prostriedky na zastavenie hnačky.¹⁰ Za tým účelom pili čaj z lipového kvetu, bobkového listu, orechových škrupín, tiež pálenku s rozmrvením d'umbierom.

Ak malé dieťa nechcelo jesť ani spať, plakalo a malo zapálené oči, predpokladali, že je urieknuté, t. j. že sa jeho zrak stretol s upriameným pohľadom dospelého, ktorý nebýval s dieťaťom pod jednou strechou. Keď chceli zistiť či je naozaj urieknuté, namerali do hrnčeka za deväť lyžíc vody, preliaľi cez troje dverí, a to na každých cez troje čapov a potom vodu znova premerali. Ak sa *nasporila*, t. j. ak jej bolo viac, dieťaťu *bolo z očí*. V takom prípade dieťa touto vodou umyli pod komínom alebo mu umyli oči vodou, do ktorej omočili triesku naposledy použitú pri prehadzovaní pahreby v peci. Nakoniec matka utrela dieťaťu oči opakom spodnej sukne. Iným spôsobom liečenia bolo okiadzanie kláskom rákosia. Keď domáci zbadali, že návštevník dieťa *očama pobil*, musel si nabrať do úst vodu, založiť za chrbát ruky a spakruky dieťa poumývať a utrieť vlastnou košeľou. Pred odchodom z domu ako ochranu pred cudzím pohľadom urobili dieťaťu na čelo križik sadzou z komina alebo ho aspoň tri razy prežehnali.

Epileptické krčce, *s tej bied'e*, pochádzajú vraj od srdca alebo od zlaknutia. Chorého kúpali vo vode, ktorú prevarili s hlinou a rastlinami z troch hrobov. Dieťaťu uviazali na hrdlo, na pravú ruku a ľavú nohu tkanicie z niteľnic. Postihnutému, keď spadol, silne pritlačili palec na nohe.

Zimnicu nazývali *štvrtačka*, lebo sa vraj opakovala každý štvrtý deň. Do pálenky vložili malé žaby, ktorým len čo odpadol chvost a po deväť dní užívali pálenku. Ďalším liekom bol náhodou nájdený psí trus, usušený a rozdrvený na prášok. V pálenke ho užívali nielen proti zimnici, ale aj pri bolení hrdla.

Pri poranení zastavovali krvácanie vápnom, ktoré naškrabali zo steny a roztrikli na prach. Na to priložili pavučinu a ranu zaviazali, aby sa *zastrábila*. Iní zase umyli ranu octom a priložili slaninu, listy morskej cibule alebo posekaný myší chvostik zmiešaný s masfou. Menšiu ranu len posypali soľou, aby nehnisala a aby sa čím skôr urobila chrasta. Rana sa mala rýchlejšie zmenšovať, ak ju obkrúžlili troma grajciarmi, pričom

¹⁰ Veľká cholerová epidémia z roku 1831 postihla aj Slovenský Komlóš, keď tu zomrelo 724 ľudí.

postup bol ten istý ako pri vržení. Psovi, ktorí niekoho uhryzol, odstrihli trochu srsti, priložili postihnutému na ranu a zasypali popolom.

Vytknutý úd napravili a častejšie masírovali. Zlomeninu napravili, vložili do doštičiek a polievali pálenkou. Na opuchliny prikladali obklady navlhčené ľudským močom alebo octom. Na omrzliny prikladali kyslú kapustu, natierali ich ovčím alebo hovädzím lojom zmiešaným niekedy i s roztlčeným cesnakom. Na popálené alebo obarené miesto prikladali hlinu zmiešanú s octom, pripadne bielok z vajca alebo olej.

Ak sa niektoré miesto začalo zbierať, prikladali rozkrojený list bodliaka, rajčia, skorocet, tiež šusterskú smolu, zajačie sadlo, pierko namočené do sladkej smotany alebo zmes z múky, mydla a nastrúhannej cibule, pripadne horúce koliesko počenej cibule, aby sa hnis rýchlejšie zozbieran a vytiekol. Tak isto sa postupovalo pri vredoch.

Ked malo dieťa *krtinu* (furunculus, hlboký svalový vred), kúpali ho v odvare rozmarínu a rojovníka, alebo ho okiadzali rozmŕveným kúskom usušenej pupočnej šnúry. Okrem toho defom i dospelým *krtiny* začítovali, a to po tri večery pri nove mesiaca. Jedno z takýchto zariekani znelo takto:

*„Ve jménu boha otca, sina i ducha svätého.
Vitam ta vitam, noví host,
žeby tohto človecka (osobu, dieťa) nebolela
žiadna kost.“*

(Opakuje sa trikrát.)
*Čo vidim, nak rastie,
čo stieram, nak skape. (Opäť sa trikrát
opakuje.)*

*Žeby ňebolo aňi takô ako bôb,
aňi takô ako ľanča,
aňi takô ako mak,
nak nepoznať aňi znak.“*

Tak isto začítovali bradavice, mŕtvu kosf a īné.

Pri bradaviciach sa vražilo aj inak. Postihnutý naviazal na šnúrku toľko uzlíkov, koľko mal bradavie a šnúrku zakopal. Ked uzlíky zhnili, aj bradavice sa stratili. Kto

náhodou našiel na eeste kolomaž z voza alebo kus blata, ktorý odpadol koňovi z kopyta, mal si tým spakruky bradavice tri razy potrieť a zvyšok prehodiť cez seba bez toho, žeby sa obzrel. Podobne ak našiel žabu bez hľadania, mal ju zodvihnuť, pozerať na strom alebo na niečo īné, čo rastie, žabou šúchať bradavice a pritom tri razy povedať: „*Čo vidim, nak rastie, čo stieram, nak kape*“. Potom položiť žabu presne na to isté miesto odkiaľ ju zodvihol a bez obzretia odísť. Iný spôsob liečenia bol pomocou smidky chleba, ktorou bradavicu spakruky potreli ráno pri východe slnka a potom dali psovi. Úkon bolo treba zopakovať tri rána za sebou. Bradavice natierali aj holubacou krvou, zvyškom bielka, ktorý zostal v rozbitej škrupine vajca, cesnakom, rozotretým so soľou alebo naškrabali síru zo zápaliek a tým ich opaľovali.

Lišaje natierali sladkou smotanou alebo močkou. Ak predpokladali, že ich spôsobuje nečistá krv, prikladali pijavice, alebo dávali užívaj horkú soľ, rozpustenú vo vode, a to na polievkovú lyžicu soli 3 dl vody. Podobne ako inde aj tu sa dodržiavala zásada, že za lieky sa nemá ďakovať.

Mnohé choroby, ako je to konečne zjavné už aj so samých liečebených praktík, pripisovali čarom, či už ich pôvodcami boli strigy, alebo išlo o neduhy, ktoré sa rôzny spôsobom na človeka preniesli. Proti zlým silám akéhokoľvek pôvodu nosili ľudia, najmä deti a ženy, pri sebe cesnak alebo klokočové zrnko.¹¹

Z veštieb zameraných na dĺžku života dnes sú známe tzv. *pavlovníky*. Sú to malé koláčiky, ktoré pečú na deň Pavla. Koľko je v dome ľudí do toľkých koláčikov zastoknú pred pečením po jednom pierku. Čie pierko najprv zhorí, ten má aj prvý zomrieť. Človeku, ktorý fažko zomiera, položia pod hlavu nezvárané pradeno.

Praktiky pri chove domácich zvierat

Pomerne početné boli poverečné úkony a liečebné praktiky vzťahujúce sa na chov hy-

¹¹ Porovnaj Gy. Tábori, *Z povier o klokočových plodoch u Slovákov v stolici Békešskej*, Slovenský národopis, 10, 1962, 476 n.

diny a dobytka. Úspech v tomto smere malo zabezpečiť rešpektovanie početných magických zákazov i prikazov, zameraných nielen na zdravie zvierat, ale aj ich hospodársku úžitkovosť, plodnosť, ba dokonca i reguláciu pohľavia. Viaceré praktiky zamerané na tieto ciele boli včlenené aj do kalendárneho zvykoslovia. Tak napr. na Štedrý večer gazdiná nasypala do veľkej slamienky z každého druhu zín, ktoré v gazdovstve pestovali, predovšetkým ovos, jačmeň, žito, kukuricu, šošovicu, a to dávala v tento i nasledujúci deň hydine, aby sa dobre darila. Keď si gazdiná sadla k štedrovečernému stolu, nesmela počas večera vstávať, lebo by jej kvočky zle sedeli. Po večeri išli zase dievky ukradnúť do susedov trochu slamy alebo sena. Doma ju dobre schovali a na jar vložili kvočky do hniezda. Obradné úkony v spojení s hydinou v období zimného slnovratu sú vôbec v slovenskom etniku prekvapujúco bohaté. Príčina spočíva však skôr v ich pôvodnej obetnej funkcií.

Na Pavla treba sliepky palicou *poštochat*, aby dobre niesli. Husiam má dať gazdiná toľko buchnátov, koško vajec chce, aby zniesli; gunároví a kohútovi treba dať v tento deň cesnak.

Po západe slnka nedali vajce z domu z obavy, aby ním niekto *nevražil*. Vajiečka podsádzali na poludnie, keď bolo najviac hodín, aby sa čím viac kurenec, húsat ap. vyliahlo, alebo podsádzali v čase, keď ľudia vychádzali z kostola. Keď gazdiná chcela mať viac kohútov, podsádzala v pondelok, utorok a v piatok, teda v tzv. mužské dni, zatiaľ čo v ostatné dni malo byť viac slierek. Podobne ak gazdiná položí kvočku na hniezdo hlavou smerom ku sebe, bude mať viac slierek a opačne.

Pretože kvočka neznáša vajcia, o niekoľko dní ako vyviedla kurence, uviazali ju na dva tri dni ku kolíku a nedávali jej žrat. Do týždňa potom prestala kvokať a v ďalších dňoch znášala už aj vaječia. Aby kurence nezostali bez ochrany, dali kapúnovi do pálenky namočený chlieb a do hniezda k nemu naukladali kurence aj od dvoch-troch kvočiek. „*To je dobrá kvoka, uš sú kurence veľkie, ešte ždi merkuje*“. Keď morka nechcela sedieť

na hniezde, zatvorili ju na dva-tri dni o hľade, čo vraj vo väčšine prípadov pomohlo. Malé morky sú veľmi chulosťivé na vlhko, preto dbali, aby nezmokli. Keď sa tak predsa len stalo, namáčali im konce nôh do petroleja. Keď prišiel na hydinu mor, dávali jej väpnennú vodu s trochou zelenej skalice a chlieb namočený do octu.

Kto chcel, aby sa mu ošípané dobre darili, mal chyiť ježa s okrúhlym pyskom, vložiť do hrneca a živého zakopáť pod prah chlievov. Keď malé prasce dostali *drobnice*, navarili im šošovicu a držali ich v teple. Na *prečistenie* dávali ošípaným do potravy *koriencok*. Proti hnačke im varili otruby na husto. Ovce v Slovenskom Komlóši nechovali, preto ani o ich liečení nemali vedomosti.¹²

Ako všade inde aj v Komlóši zafukovali koňovi beľmo roztľčeným cukrom. Rany potierali obhorenou podošvou papuče, čo sa vraj naučili od Cigánov. Pri zdutí vsadili koňovi drevo do pysku (*vipeckujú mu posu*), a naliali mu do hrdla asi 2 dl slnečnicového oleja alebo rôsol z mäsa. Pred žrebením alebo telením statok nenapájali, lebo by sa vraj mláďa zalialo vodou. Rožnému statku, keď bol zdutý, rozťahli pysky dvoma silnými šnúrami a do hrdla naliali za fľašu petroleja alebo vhodili dve-tri skazené vajcia. Rozštípený roh zviazali, aby sa zrástol.

Krava, ktorej lastovička preletela popod bricho, dáva krvavé mlieko. Aby sa tomu odpomohlo, po tri dni ráno, pred východom slnka nechali kravu vymočiť do čižmy a moč vyliali na dvor. Na jar, keď kravy po prvý raz vyháňali na pašu, uviazali im na šiju po deväť uzlifikov z devätorakých handričiek. Keď nickomu z *prednej rodiny* museli dať mlieko a báli sa, aby im neporobili, pri liatí mlieka zašepkali:

„*Sol mu v očiach a skala v r...*,
žebi ňemohol k nám pristúpiť.“

Keď sa domnievali, že krava má porobené, položili na mažiar dva nože ostrím nahor a liali cez ne mlieko alebo mliekom natierali čeluste pece. V každom prípade žena, ktorá krave porobilá, *vražedlnička*, musela prísť a tak sa dať poznať. Vôbec viera v strígy a strach z porobenia boli donedávna pomerne

¹² Každoročne ich príhinali Olási a Komlóšania si kupovali vykŕmené ovce na mäso a loj.

značne rozšírené, ako je to zjavné aj z rozprávania informátorov, z ktorých uvádzame niektoré ukážky:

„Naše kravi som chodila s kanásom pásť a keď sme išli domou, ručali tu na rohu na krížnich cestách, tak že každi sa díval, prečo. Také kravi ako sme mi mali na celom Komlósi neboli. Vemená mali ako vajlingi, dobre sa nepuklo každej, ale podojíť sa nedali. Tak vravia ena suseda: „Hát, ale Eržika, čože je tím kravám?“ „Voľakto povražil.“ „A betah ju metau, tak tím načim voľačo robiť!“ Tak zavčas rána do slnka vichádzaňia to bolo načim robiť. Tak prišli pred svetlom k nám — tá ňaña Zuza Hrličková, tá vraveli mojej mame abi prihotovili takí variačik čo sa v ľnom ešte ňič nevarilo, novučičkí, noví. A v ľnom varili tisíctorakú zelinu aj vratič. To tá ňaña mala nazbieranô. A potom ke to uvarili, na dvor, na váľov svinskí viliali. A metlu do ľeho nanočili a spakruki kravi od hlavi po päti pretreli do troch razov. A potom zali edon šípovi prút, taki pichľaví veľmi, tak na tom válove tím prítom sibali to viliatô. Tá misí prít kerá počarila, čo bi vraj pod zemou bola. Aj prišla. A keď išla od dverie kričala: „Ale čo robíte, koho zrádňuka.“ A išla pítať do zadního pitvora soľ. A tá žena, čo spomáhalo sa ozvali: „No len hibaj, a ti Eržika vezmi papek alebo metlu a vibi.“ A jej poviedala pravdu: „A sa ňehanbiš aj sem prít do môjho domu ešte počariť tímto hovádom, čo dobre sa im nepukli vemená od mlieka.“ A ona to bola tieš u gazdov a mala enu kravu a tej vražila, žeži mala viac.

A ednej osobe aj tím tak nedala krava mlieko. Prišol eden a tak im poviedou: „Vieš čo, zaloš oheň a ednu starú pavňu polos naň a v koňici, kde bola krava je edna veľká žaba. Tú žabu pološ na pavňu a s enim papečkom ju drš, žeži neviskočila stade.“ A jej mama tašla do koňici a začínaní rubáč zala a zastrela kravu s ním a kravu veľmo bila po rubáši. Tak príde tá, čo vám krave porobila. A tá žaba tak škrečala a kravu ňič nebolelo, len tak sa vistierala. A prišla ich suseda Karaska: „Uš nahaj tú kravu, lebo ma večnej bolí ako tú kravu.“ Tak už ve-

deli, kto porobiť, ale jej ňič nepovedali, ani „Dobré deň“ nebolo slobodno. Tá žaba keď je pražili na tej pavni tak škrekotala, že ju aš do susedov bolo počuť, hádam aj na ulic.

Kerá žena idie do kostola bokom, každá je striga, lebo tie majú rohe, tak tie sa ňespracú cez dvere. Keď porábali voľakde a vraj taki čas o edonástej príde, ale ňi v takej podobe, ale ako mačka. Tak ju potom potkovali na šeckie štiri nôški. Tašla mačka domov. Ale potom keď počúli, že tá a tá je veľmej chorá, tak sa potom dovrávali — no čože jej je? Tak na rukách aj nohách mala potkovi.“

Treba poznamenať, že tento materiál sa získal pri výskumoch v rokoch 1954, 1955 a najmä 1965 od osôb prevažne nad 50 rokov, všetko roľníkov.¹³ V spomenutej vekovej kategórii boli zaznamenané liečebné praktiky a povery ešte značne aktívne. Pretrvávanie starších foriem možno vysvetliť čiastočne celkovým lipnutím k tradícii, ktoré je v prostredí etnických enkláv obzvlášť silné, ďalej skutočnosťou, že zložky duchovnej kultúry majú sami osebe väčšiu zotrváenosť a nemožno obísť ani špecifické momenty práve pre problematiku liečenia.

Roľník sa snažil byť maximálne sebestačný, a to nielen v oblastiach, ktoré suverénne a v porovnaní s inými sociálnymi skupinami aj najlepšie ovládal, ale často aj tam, kde už dávno nedosahoval jestvujúcu profesionálnu úroveň. Do istej miery tu zohrali úlohu príčiny ekonomickej a komunikačnej. Domáci človek bol ľahko dosiahnuteľný a ak ho bolo treba odmeniť, dávali mu predovšetkým naturálne, ktoré si cenili oveľa menej ako hotové peniaze. Šetrenie prostriedkami nebolo pochopiteľne dôvodom podružným, no v nemalej miere tu pôsobil aj návyk a dôvera v domáce praktiky. Konečne aj dnes, keď vyššie spomenuté dôvody stratili svoju aktuálnosť, mnohí siahajú po tradičnom domácom liečení, včítane zariekaní, predovšetkým vtedy, ak sa domnievajú, že odborné liečenie sa zbytočne prefahuje, alebo ak si myslia, či už právom alebo neprávom, že lekár neverí v uzdravenie.

¹³ O organizácii a charaktere výskumov pozri S. Kováčevičová, *Zpráva o výskume Slovákov v Tóthkomlósi v Maďarsku*, Slovenský národopis, 4, 1956, 207–219.

Nie je zámerom tohto materiálového príspievku bližšie rozoberať charakter používanych praktík, alebo ich porovnávať s tými, ktoré poznáme z nášho územia.¹⁴ Nenajvýš zodpovedne môžeme však konštatovať, že sme sa v skúmanej téme v Slovenskom Komlóši

nestretli ani s jediným prejavom, ktorý by neexistoval na území Slovenska. Aj tento moment dokazuje silu tradície a nie na podružnom mieste aj príklon predchádzajúcich generácií tejto etnickej enklávy ku kultúre, z ktorej pôvodne vyšli.

ÜBER HEILPRAKTIKEN UND ABERGLAUBEN IN DER GEMEINDE SLOVENSKÝ KOMLÓŠ

Zusammenfassung

Die slowakische ethnische Enklave im Komitat Békés in Ungarn entstand in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts, als die nach dem Abzug der Türken entvölkerten Gebiete von slowakischen Kolonisten besiedelt wurden. Eine der damals gegründeten Ortschaften ist auch die Gemeinde Tót Komlós — Slovenský Komlóš, in der bei Terrainforschungen in den Jahren 1954, 1955, besonders aber im Jahre 1965 unter anderem auch Material über die dortigen Heilpraktiken und abergläubischen Vorstellungen aufgezeichnet wurden.

Man kann die Personen, die sich in dieser Ortschaft mit der Heilung verschiedener Krankheiten befassen, in mehrere Gruppen einteilen. Umherziehende Feldscher und Barbiere aus der Umgebung ließen zur Ader und setzten Blutegel. Manche Männer waren bekannt wegen ihrer Geschicklichkeit beim Einrichten von Knochenbrüchen, andere machten sich einen Namen als Fachleute beim Heilen des Hornviehs und der Pferde. Auf den Wochenmärkten hatten Kräuterfrauen ihre festen Plätze, sie boten verschiedene Heilpflanzen feil und belehrten die Käufer, wie sie anzuwenden seien. In der Gemeinde selbst gab es mehrere Salbaderinnen (*mastiarky*), die verstauchte Glieder einrenkten, Blutergüsse und gezerrte Sehnen massierten usw. Andere Frauen, in seltenen Fällen auch Männer, befaßten sich mit komplizierteren magischen Heilpraktiken, die gewöhnlich mit dem Hersagen einer magischen Formel verbunden waren. Jede dieser Personen beherrschte meist nur eine grundlegende Formel, die bei bestimmten Krankheiten angewendet wurde. So behandelte man z. B. Geschwüre, Warzen, sog. Überbeine und ähnliche Leiden an drei Abenden bei Neumond mit folgendem Zauberspruch:

*„Im Namen Gott des Vaters, des Sohnes und des
Heiligen Geistes.
Willkommen, willkommen, du neuer Guest,
auf daß diesen Menschen kein Knochen schmerzen möge.“
(Wird dreimal wiederholt.)
„Was ich sehe, möge wachsen,
was ich abwische, möge untergehn,
damit es nicht einmal so groß sei wie eine Bohne,
nicht einmal so groß wie eine Linse,
nicht einmal so groß wie ein Mohnkorn,
damit nicht einmal eine Spur davon zu erkennen sei.“*

¹⁴ Značná časť materiálu z oblasti ľudového liečenia je roztrúsená v príspevkoch venovaných zvykosloviu. Bibliografiu prácu zaobrájúcich sa priamo ľudovým liečením pozri: E. Horváthová, *Stručný dotazník pre výskum ľudového liečenia*, Zvolen 1969.

Eine Frau heilte Flachten, eine andere Grinde, wieder eine andere Hallsweh und ähnliche Gebresten, so daß sich die Kranken je nach dem Charakter ihres Leidens einmal an eine, ein anderes Mal an eine andere Frau um Hilfe wandten. Einfachere Heilpraktiken, darunter auch magische, waren älteren Frauen allgemein geläufig, denn ihnen oblag die Fürsorge um die kleinen Kinder und die Pflege der Kranken.

Ihrem Charakter nach sind die Heilmethoden im Slovenský Komlóš sehr verschieden. In ihrer magischen Komponente begegnen wir am häufigsten Praktiken, die auf Prinzipien der Similar- und der similar-kontagiösen Magie beruhen, nicht selten gehen sie auch auf Vorstellungen der partiellen Magie zurück. Eine hervorragende Rolle bei der Durchführung dieser Praktiken spielen Worte, Gesten, die Mondphasen und viele andere Begleitumstände.

Gegenwärtig gibt es unmittelbar in der Gemeinde einen Arzt, der besonders von den Eltern kleiner Kinder konsultiert wird. Die Großeltern, genauer gesagt die Großmütter, verabreichen zwar den kleinen Patienten die vom Arzt verordneten Medikamente, häufig aber wenden sie auch ihre eigenen Heilpraktiken an, so daß man in dieser Phase der Entwicklung von einem Dualismus beider Heilmethoden sprechen kann.

Es konnte festgestellt werden, daß für die slowakischen Einwohner von Tót Komlós nicht nur die volkstümlichen Heilpraktiken, sondern die gesamte geistige Kultur ihrer Väter eine Tradition darstellt, die sie — umgeben von einer fremden Umwelt — Generationen hindurch in einer fast unveränderten Gestalt beibehalten haben. Der rapide Assimilations- und Akkulturationsprozeß, der gegenwärtig in dieser Gemeinde verläuft, wird aber zweifellos einen raschen Untergang dieser traditionellen Kultur zur Folge haben.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук

Год издания XVIII, 1970, № 3

Издается четыре раза в год

Издательство Словацкой Академии Наук

Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано

Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang XVIII, 1970, Nr. 3. Erscheint viermal im Jahre

Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano

Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences

Volume XVIII, 1970, No. 3.

Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences

Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol Stano

Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences

Anné XVIII, 1970, No. 3. Paraît quatre fois par an

Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences

Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano

Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XVIII, 1970, číslo 3 — Vychádza štyri razy do roka

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka Dr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: prof. Dr. Rudolf Bednárik, Dr. Soňa Burlasová, Dr. Emília Horváthová,
Dr. Soňa Kovačevičová, Dr. Jaroslav Kramařík, Dr. Michal Markuš, doc. Dr. Ján Michálek,
Dr. Ján Mjartan, Dr. Štefan Mruškovič, Dr. Viera Nosáľová, prof. Dr. Ján Podolák

Technická redaktorka Jaroslava Macherová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 20,—, celoročné predplatné Kčs 80,—

Výmer PIO 2385/49-III/2

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedičia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1970